

Izhodišča in zasnova nacionalnega modela ureditve ljubiteljskega iskanja arheoloških ostalin v luči kompleksnosti evropskih politik in prakse uporabe detektorjev kovin

Background Concepts and Design of National Regulation of Amateur Search for Archaeological Remains in the Light of the Complexity of European Policies and Practises on the Use of Metal Detectors

© Andrej Gaspari

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo; andrej.gaspari@ff.uni-lj.si

Izvleček: Prispevek osvetljuje koncept normative ureditve ljubiteljskega iskanja arheoloških ostalin v okviru nacionalne zakonodaje. Za nadgradnjo slovenskega sistema so koristne zlasti izkušnje vključevanja javnosti in pregona nelegalnega iskanja z detektorji kovin v državah s primerljivo pravno tradicijo in kulturnim ozadjem. Ena od avtentičnih rešitev, ki ni brez pravnih zadreg, je možnost prepovedi neavtorizirane posesti iskalnika kovin na območju registriranih arheoloških najdišč izven naselij.

Ključne besede: ljubiteljsko iskanje arheoloških ostalin, pravna ureditev in kriminaliteta na področju kulturne dediščine, varstvo arheoloških najdišč, ljubiteljska znanost

Abstract: The article presents the background concept of normative regulation of avocational search of archaeological remains in the framework of national legislation. The experience with public participation and prosecution of illegal metal detecting in countries with a similar legal tradition and cultural background is particularly useful for the improvement of the Slovenian system. One of the authentic and legally not unproblematic solutions that could complement the current measures is the possibility of prohibiting the unauthorised possession of a metal detector in the area of registered archaeological sites outside the settlements.

Keywords: avocational metal detecting, legal regulation and criminal offenses relating to cultural property, protection of archaeological resources, citizen science

Uvod

Intenziviranje uporabe detektorjev kovin od sredine 80. let in sočasen porast potapljanja v arheološko zanimivih celinskih vodah na ozemlju današnje Republike Slovenije sta privedla do izjemne količine premičnih najdb ter stroko in upravljavce kulturne dediščine soočila z nujnostjo sprejetja zakonskih in praktičnih ukrepov za varovanje in nadzorovano izkoriščanje arheoloških virov.¹ Naslanjajoč se na določila Malteške konvencije (ratificirane leta 1999) in nadgradnjo zadevnih določil prehodnih predpisov v Zakonu o varstvu kulturne dediščine (ZVKD 2008), so bili vpeljani enkratna možnost prijave nezakonito pridobljenih arheoloških najdb v zasebni posesti in njihova predaja javnim muzejskim zbirkam v zameno za finančno nadomestilo (t. i. abolicija) (Pirkovič 2010), nagrada za prijavo naključno odkrite najdbe posebnega pomena (zamišljena kot sredstvo za nadomestitev preživetega pranja najdb prek znanstvenih objav ali zelo kontroverzne prakse muzejskih pridobitev in odkupov, ki se je deloma naslanjala na določila ICOM-ovega etičnega

kodeksa o hrambi v skrajni sili ali zbiranju nezakonito izkopanih primerkov z območja pristojnosti muzeja v izjemnih primerih; ICOM 2005, člena 2.11 in 3.4) ter končno shema licenciranja za ljubiteljsko iskanje arheoloških ostalin. Izvedbeni akt za podeljevanje dovoljenj, Pravilnik o iskanju arheoloških ostalin in uporabi tehničnih sredstev za te namene, je bil sprejet z določenim zamikom (Pravilnik 2014), kar je imelo skupaj z njegovo nepopolno uveljavitvijo določene posledice, zlasti glede recepcije resnosti namer pristojnih organov in službe v zainteresirani javnosti. Tega ni omilila niti promocija načel pravilnika v okviru pogovorov z zainteresirano javnostjo, ki jih je leta 2014 v Tolminu in Slovenj Gradcu organiziralo Ministrstvo za kulturo v sodelovanju z Upravno enoto Tolmin in Koroškim pokrajinskim muzejem.

Rešitve so pripravljavci zakona in podrejenega predpisa zasnovali na podlagi analize učinkovitosti takratne področne regulative evropskih držav, tako tistih s pravno tradicijo, podobno slovenski, kot tistih, v katerih politike varstva arheološke dediščine temeljijo na drugačnih zakonodajnih premisah. Kot je znano, se politike, povezane s to dejavnostjo, ki že dolgo ni omejena samo na Evropo in ZDA, po zakonskih ureditvah močno razlikujejo, segajoč od zelo restriktivnih do permisivnih ali

¹ Prispevek je bil prvotno objavljen v skripti usposabljanja za uporabnike detektorjev kovin, ki ga je v letih 2019–2022 zasnoval Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije (Lux 2022). Za dovoljenje za poobjavo se zahvaljujem Juditi Lux, urednici skripte.

celo spodbujevalnih. Pričujoče besedilo prinaša nekatere poudarke iz zelo polarizirane razprave med zagovorniki različnih pristopov in glede učinkovitosti regulative v izbranih državah, ki bi lahko koristili usmerjanju oziroma prilagoditvi konkretnih praks in ukrepov nacionalnega modela ter s tem prispevali tako k izboljšanju varstva arheološke dediščine ter preprečevanju nelegalnega pridobivanja in trgovanja s premičnimi najdbami kot k večji demokratizaciji arheologije.

Splošno o odnosu stroke do ljubiteljskih iskalcev ter razpravah o učinkovitosti permisivne/liberalne vs. restriktivne regulative

V Evropi lahko odnos profesionalnih arheologov do iskalcev z detektorji kovin opišemo kot pogosto razdvojen na izrecno za in proti, a s pomembnim številom neopredeljenih ali ambivalentnih. Tudi v ZDA veliko arheologov obsoja delovanje plenilcev, vendar jih le malo aktivno deluje v smeri zmanjšanja škode na arheoloških najdiščih in oblikovanja konkretnih predlogov za rešitev problematike, kot so programi osveščanja in izobraževanja iskalcev in potencialnih iskalcev. V zanimivi študiji o mentaliteti zbiralcev in psiholoških ozadih zbiranja ter odzivu ameriške arheologije je Tamie Sawaged (1999) izpostavila, da stroka ne uspeva docela razumeti, zakaj ljudje zbirajo, in posledično ustrezno nasloviti njihove motivacije; vse raje se pred problematiko umika z označevanjem vsakršnih poskusov preveritve teh praks kot javlovi. Neuspeh poglobljata stališče, ki situacijo ocenjuje kot brezupno, in cinizem mnogih arheologov, ki v vseh iskalcih vidijo homogeno skupino sovražnikov. Nekateri v stroki enako obsojajo arheologe, ki sodelujejo z iskalci, saj naj bi gradivo v stiku z akademiki pridobilo tržno ceno, kar pa lahko privede do sotorilstva v ilegalni trgovini. Ista skrb je nekatere ameriške revije navedla k prepovedi prve objave gradiva neznanega izvora (glej Thomas, Pitblado 2020).

Stereotipna kriminalizacija vseh skupin amaterskih iskalcev, domnevno nezmožnih sprememb v ravnanju, je za T. Sawaged (1999) nesmiselna in neproduktivna. Ocenjuje, da je energijo iskalcev povsem mogoče primerno preusmeriti v podporo interesom varstva, pričakovati podoben učinek pri vseh vrstah iskalcev pa je iluzorno. Kot kažejo izkušnje iz nekaterih evropskih držav z liberalnim režimom, se tudi registrirani uporabniki detektorjev kovin ne držijo vedno pravil in hitro prečkajo mejo

legalnega, npr. z iskanjem na območjih, za katero nima dovoljenja. Ob tem izpostavljajo nujnost upoštevanja različnosti motivacij za iskanje in zbiranje artefaktov ter odnos iskalcev do dediščine, ki ga sociološke študije označujejo kot »kontinuum interesov«. K razkoraku prispevajo tudi deontološke omejitve, ki si jih pri rabi podatkov iskalcev postavlja profesionalni sektor. Odnos arheologov do iskalcev z detektorji kovin in ljubiteljskih arheologov naj bi tako povedal več o sami stroki (in v določenih okoljih razširjenem znanstvenem elitizmu in snobizmu) kot o neprofesionalnih dejavnostih.

T. Sawaged (1999) meni, da uradna stroka nikoli ne bo mogla popolnoma izničiti zbiranja, saj se zdi, da gre za temeljno in integralno (in zato nespremenljivo) sestavino človeškega vedenja, zato je nujna presoja, kako se s primernimi ukrepi odzvati na posamezne vrste iskalcev. Ključ za oblikovanje primernih strategij je razumeti, zakaj se ljudje počutijo primorani osebno fascinacijo s preteklostjo preoblikovati v potrebo po njeni prilastitvi. Arheologi naj bi pogosto pozabljali, da mnogi iskalci doživljajo enaka čustva in jih ženejo podobni motivi kot njih same. Najpogostejša motivacija iskalcev, ki so jo zaznale študije v evropskih državah in ZDA, je želja po neposredni povezavi s preteklostjo, ne pa izkušnja, ki jo posredujejo strokovnjaki in pasivni muzejski prikazi. Druge motivacije vključujejo dobro počutje zaradi dejavnosti na prostem oziroma v naravi, priložnost za druženje in zanimanje za tehnološke vidike iskalnih naprav (Thomas, Pitblado 2020).

V usmerjanje tega potenciala mora torej arheološka skupnost vložiti usklajen trud, ki bo na eni strani zbiralcem in iskalcem ponudil alternativen vir zadovoljstva in izpolnitve, na drugi pa nadomestil tisto, kar bo izgubljeno z opustitvijo zbiranja, z motivacijo enake vrednosti. Kot ključno T. Sawaged (1999) izpostavlja, da arheologi v javnosti iskalcev ne obsojajo vseppek, temveč opozarjajo na najbolj škodljive dejavnosti, ter da muzeji še bolj poudarjajo pomen najdiščnega konteksta in z njim povezanih zgodb kot ključnega dejavnika v presoji vrednosti predmeta.

Rezultati študij Samuela Hardyja (npr. 2017), raziskovalnega sodelavca Inštituta za arheologijo University College London in enega vidnejših preučevalcev obravnavane tematike v Evropi, ki jih lahko strnemo v njegovi oceni, da so permisivne politike neučinkovite pri zmanjševanju škode, ki jo kulturni dediščini zadaja amatersko iskanje z

detektorji, so poleg odobravanja naleteli na resne kritike, ki poleg očitka o dovolj razdelani metodologiji njegovih analiz spletnih podatkov o obsegu in učinkih iskanja ter iz tega izhajajočih pomanjkljivosti interpretacij Hardyju oporekajo stališče, da je detektoriranje neprimerljivo bolj destruktivno kot arheološko izkopavanje. Skupina avtorjev iz držav severozahodne Evrope (Deckers *et al.* 2018), torej okolij s permisivnim pristopom in velikim deležem odprtih površin, na katerih so najdišča in najdbe izpostavljene poljedelski obdelavi in prostorskemu razvoju, soglaša, da to nedvomno drži v primeru, ko iskalci zakladov (bodisi z uporabo detektorja ali brez) odstranijo predmet iz arheološkega konteksta in tako nepovratno uničijo njegovo povezavo s strukturami, predmeti in drugimi značilnostmi arheološkega najdišča. Njihova kritika temelji na oceni, da večina najdb iz severozahodne Evrope izhaja iz ornice. V njej naj bi bil izvorni kontekst zabrisan, zato po mnenju avtorjev dvig predmetov iz zgornjih 30 cm (kolikor znaša zakonsko določena globina, do katere sme na Nizozemskem in v Flandriji posegati iskalec) ne naredi veliko škode.

Drug vidik, ki ga izpostavljajo Deckers in soavtorji, se nanaša na verjetnost, ali bi artefakt sploh prinašal arheološko relevantne podatke, če ga ne bi odkril iskalec, kar se nanaša zlasti na predmete iz ornice, ogrožene s poljedelsko dejavnostjo in uporabo kemično škodljivih gnojil. Vprašanja odpirajo tudi raziskovalni pristopi k zaščitnim izkopavanjem, v okviru katerih ornico pogosto odstranijo strojno, pri čemer je lahko pomemben delež najdb spregledan, ali celo izkopavalne strategije, ki predvidevajo samo vzorčenje s testnimi izkopi. V teh primerih obstaja velika verjetnost, da bodo ti predmeti med gradbenimi deli za vedno izgubljeni. Avtorji študije neprijavljenih najdb iz ornice in z ogroženih območij ne vidijo kot škodo, temveč kot »zero gain«, v najboljšem primeru pa kot podatek, ki bi bil lahko na voljo v prihodnosti (Deckers *et al.* 2018).

Še en vidik, ki ga izpostavljajo avtorji odgovora na Hardyjeve teze, je prenos podatkov o najdbah v javne registre. Priznavajo, da tudi v državah s permisivno zakonodajo in protokoli oziroma spletnimi portali za poročanje del najdb ostane neprijavljen. Vendar to ne pomeni nujno, da so ti podatki – kakršnakoli je že njihova natančnost in celovitost – izgubljeni. Številni iskalci so odprti za sodelovanje in prostovoljno omogočijo dostop do podatkov profesionalnim arheologom, tudi če najdb

niso sporočili na lastno pobudo. Avtorji (Deckers *et al.* 2018) se retorično sprašujejo, ali bi tovrstni, t. i. odzivni iskalci potencialno raje delili podatke pod permisivnimi ali restriktivnimi pravnimi režimi.

Hardyjevi ugotovitvi, da so permisivne sheme neučinkovite pri preprečevanju uničevanja kulturne dediščine, avtorji odgovarjajo, da omejevanje ali preprečevanje neprofesionalnega iskanja z detektorji kovin zagotovo ni cilj liberalnih politik. Promotorji spletnih platform za poročanje arheoloških najdb s strani nestrokovnjakov med koristni navajajo stališče, da je bolje imeti poročila vsaj o deležu tovrstnih najdb kot ničesar, ter poudarjajo visok delež sporočenih najdb iz predhodno neevidentiranih najdišč, dokumentiranje prej neznanih tipov artefaktov in druge implikacije za znanstveno raziskovanje. Nasprotno naj bi v restriktivnih pristopih podatki o najdbah ostajali večinoma izven dosega raziskovalcev, nezaupanje, ki ga tovrstna zakonodajna ureditev ustvarja, pa še dodatno otežuje dostop do zanesljivih podatkov o najdbah (Deckers *et al.* 2018).

Drugi razlog, ki ga v podporo bolj permisivnemu odnosu do amaterskega iskanja izpostavljajo avtorji, potencialnim škodljivim učinkom navkljub, so neposredne koristi vključevanja neprofesionalcev za arheologijo. Opozarjajo, da je arheologija po sprejetju Malteške konvencije v marsikateri državi doživela izrazito profesionalizacijo, ki je poleg številnih pozitivnih učinkov prinesla napetosti in nezaupanje med amaterji in profesionalnimi arheologi. Po njihovi oceni sta komercializacija arheologije in prenos težišča na preventivno arheologijo, ki se je bolj osredotočala na postopkovne vidike izkopavanj, manj pa na analizo in javno predstavljane rezultate terenskega dela, povzročila odtujitev javnosti od discipline. Ponovna pridobitev zaupanja in vzpodbujanje sodelovanja z odgovornimi iskalcami je torej legitimna izbira politike upravljanja s kulturno dediščino, še posebej v luči dejstva, da je precejšen del arheologije financiran iz davkov oziroma javnih sredstev. Taka politika stimulira medsebojno zaupanje ter tako prispeva k povečevanju števila poročil o najdbah in njihove zanesljivosti, na drugi strani pa iskalcem daje občutek vključenosti v raziskave in upravljanje z dediščino (»Citizen science« oziroma »Public archaeology«). Kot odgovor na argument zagovornikov restriktivnega pristopa, ki temelji na oceni o slabo delujoči civilni družbi in odsotnosti osnovnega razumevanja kulturne dediščine kot skupnega dobrega, avtorji v

sodelovanju z odgovornimi uporabniki detektorjev kovin prepoznavajo še neizkoriščen potencial v izgradnji inkluzivne in demokratične družbe (Deckers *et al.* 2018).

Paul Barford, britanski arheolog, zaskrbljen nad konceptom varstva premičnih ostalin v Združenem kraljestvu in mednarodno trgovino s starinami brez spraševanja o njihovem izvoru (»no-questions-asked antiquities trade«), je pred dobrim desetletjem v komentarju na v mednarodni javnosti pogosto promoviran program *Portable Antiquity Scheme* (PAS) opozoril, da zbiralci v zameno za »podporo« od programa pričakujejo obrambo lastnega hobija pred kritikami, ki naj bi zagotovila argumente za upravičenost in nadaljevanje dejavnosti ter jim dala videz odgovornosti in legitimnosti (Barford 2010). Program prikazuje kot partnerja iskalcev in zbiralcev, kar je večkrat privedlo do njegove instrumentalizacije v razpravah o njegovih učinkih na (ne)zmanjšanje škode na arheoloških najdiščih. To po Barfordu vključuje tudi porajajoč vtis v širši javnosti, ki arheologijo posledično dojema le kot malenkost več od lova na zaklade in druge atraktivne najdbe »z zanimivimi« zgodbami ter si arheološko disciplino obenem predstavlja kot nekaj, kar lahko izvajamo z nakupom detektorja in priučitvijo njegove rabe, obenem pa vodi k preizpraševanju, zakaj sploh potrebujemo arheologe. To seveda popolnoma negira napore drugih arheologov, usmerjene v osveščanje javnosti o občutljivosti in neobnovljivosti arheološkega zapisa, ki ga je treba varovati in upravljati na trajnosten način z mislijo na interese prihodnjih generacij.

Izkušnje danskega in poljskega modela

Liberalni danski model sodelovanja je utemeljen na preseganju klasične delitve vlog v arheologiji in upravljanju z dediščino, v katerem so amaterski zbiralci samo bolj ali manj pasivni prejemniki ekspertnega znanja zaposlenih v pristojnih institucijah. A. S. Dobat in A. T. Jenssen (2016) v predstavitvi pravne ureditve in prakse iz leta 2016 ocenjujeta, da na Danskem velik delež iskalcev z detektorji svojo prostočasno dejavnost opravlja po »najvišjih profesionalnih standardih«. Bolj ali manj aktivnih naj bi bilo 1000 do 3000 iskalcev. V skladu z zakonom o muzejih (2006) je uporaba detektorja kovin prosta, razen na območju zavarovalnih spomenikov in najdišč ter 2-metrskega pasu ob njih. Iskalci, ki najdbe predajo osrednjemu nacionalnemu muzeju – *Nationalmuseet* (v praksi lokalnim muzejem) –, so upravičeni do izplačila nadomestila.

Če najdba ustreza kriterijem »zaklada« (*Danefæ*), se nadomestilo določi na podlagi vrednosti kovine v najdbi, redkosti najdbe in skrbi, ki jo je dokumentiranju najdišča in ohranjanju predmetov namenil najditelj. Leta 2015 je Nacionalni muzej izvedel 197 izplačil posameznikom v skupni vrednosti okoli 500.000 EUR. V danski stroki je sodelovanje ocenjeno kot pozitivno (pri čemer ponovno velika večina najdb izvira iz ornega horizonta obdelovalne zemlje), uspeh pa pripisujejo kompleksni interakciji zakonskih, zgodovinskih, kulturnih, družbenih in psiholoških vidikov (Dansko na splošno označuje visoka stopnja zaupanja med družbo in uradnimi institucijami). Ključno vlogo pripisujejo določilom o najdbi zaklada, zaradi katerih večina od več tisoč najdb konča v muzejih, pospremljena z osnovnimi podatki o lokaciji in najdiščnih okoliščinah. Pomembno je tudi razmeroma veliko število lokalnih muzejev in osebja. Prostorska bližina in odzivnost muzejskega osebja sta temelja za tesno sodelovanje med stroko in iskalci, tako na ravni identifikacije in obdelave ter pošiljanja najdb Nacionalnemu muzeju v oceno višine nadomestila ter posredovanja podatkov o najdiščih in kartografskih podlag kot usposabljanja iskalcev v rokovanju z najdbami in dokumentiranju. Izplačana nadomestila posameznim iskalcem redko odtehtajo vloženi čas (posebej ob upoštevanju povprečne plače ali najnižjih socialnovarstvenih prejemkov na Danskem), kar ni združljivo z iskanjem zakladov, ki bi ga motivirala denarna korist. Združenja iskalcev in spletne platforme nastopajo v pozitivno formativni vlogi ohranjanja dediščine ter promovirajo strokoven in kooperativen odnos s pristojnimi ustanovami. Objavljanje »trofejnih« najdb in izkušenj na spletnih omrežjih služi človeški potrebi po delitvi uspeha s člani lastnih skupnosti in širše javnosti. Visok etični standard danskih iskalcev in dojemanje te dejavnosti kot prispevka h kulturni zgodovini sta povezana s poglobljenim zavedanjem o pomenu ohranjanja kulturne dediščine kot dragocene skupne dobrine. Med slabostmi danskega modela avtorja navajata pomanjkljivo dokumentiranje najdiščnih okoliščin, ki pa zadeva le okoli 15-odstotni delež sporočenih najdb, uporabo vse zmogljivejših detektorjev, katere posledice je za najdiščne kontekste pod horizontom ornice težko oceniti, diskriminacijo manj kakovostnih najdb ter zlasti omejeno dostopnost gradiva za raziskave, kar naj bi bilo v času priprave članka prvenstveno posledica odsotnosti centralne sheme za registriranje najdb. Odsotnost spletne platforme za poročanje so v času pred vzpostavitvijo imeli za glavno grožnjo prihodnosti danskega liberalnega

modela, saj so v skupnostih iskalcev zaznali frustracije v zvezi z neizpolnjenimi pričakovanji glede uporabe njihovih najdb v raziskavah, ki bi lahko vodile v preizpraševanje o legitimnosti dediščinskega sektorja za uveljavljanje pristojnosti nad »njihovimi« najdbami. Kot izziv pri prenosu konceptov sodelovanja javnosti v znanstvenem raziskovanju (»Public Participation in Scientific Research«) na področje ljubiteljskega iskanja z detektorji kovin (ta predvideva vključevanje in opolnomočenje iskalcev ne samo kot kvalificiranih terenskih delavcev, temveč tudi kot dokumentalistov, analitikov in interpretov, ki razvijajo razlage in raziskovalna vprašanja) avtorja prepoznava razlike v razumevanju arheoloških raziskav in upravljanja dediščine na strani iskalcev, ki odstopajo od namenov in ciljev akademske sfere in profesionalnega dediščinskega sektorja. Ena od takih točk razhajanja je koncept ohranjanja in situ, ki je v očitnem nasprotju z motivacijo iskalcev (Dobat, Jenssen 2016).

Izkušnje iz Poljske, kjer sta zakonodajni koncept varstva arheoloških najdišč in iskanje z detektorji urejena podobno kot pri nas, enako pa lahko z nekaj pridržka označimo tudi splošno družbeno razpoloženje, so po mnenju Agnieszke Makowske, Agnieszke Oniszcuk in Marcina Sabacińskiego precej travmatične za stroko (Makowska *et al.* 2016). Posedovanje in uporaba detektorja kovin sta zakonita, za iskanje arheoloških ostalin pa je potrebno dovoljenje službe za varstvo kulturne dediščine posameznega vojvodstva. Arheološke najdbe, ki imajo lastnosti spomenika, so po zakonu o varstvu spomenikov (2003) last države. Zakon predvideva možnost denarne nagrade za najditelja arheološkega spomenika, ki jo od leta 2015 podeljuje pristojno ministrstvo. Odkritje mora biti naključno, kar kot upravičence do nagrade samodejno izključuje iskalce z detektorji kovin, arheologe in druge zaposlene pri arheoloških izkopavanjih. Število izplačanih nagrad se povečuje, pri čemer avtorici in avtor pregleda problematike opozarjajo na dvomljive okoliščine posameznih odkritij, čemur se praktično ni mogoče ogniti.

Nelegalno iskanje premičnih spomenikov je na Poljskem opredeljeno kot prekršek, ki se lahko kaznuje z zaplenbo najdb in vse opreme za iskanje, ne glede na to, kdo je njen lastnik. Obtoženi je lahko kaznovan z globo v višini do okoli 1.100 EUR. Če pri iskanju pride do poškodb kulturnih plasti arheološkega najdišča, je lahko storilec obtožen za povzročitev škode ali uničenja spomenika, kar je kaznivo dejanje, ki se kaznuje z do petimi leti zapor ali

z do dvema letoma zapor, če je škoda povzročena nenamerno. Izkopavanje na tujem obdelovalnem zemljišču ali v gozdu je opredeljeno kot prekršek z zagroženimi globami do okoli 250 EUR. Prilastitev premičnih kulturnih spomenikov se kaznuje z do desetimi leti zapor, če gre za predmet posebnega pomena. Sodni pregoni in obsodbe kaznivih dejanj so razmeroma redki (Makowska *et al.* 2016).

Avtorji prispevka, zaposleni pri nacionalnem inštitutu za kulturno dediščino (*Narodowy Instytut Dziedzictwa*), navajajo, da je pri okoli 50.000 ocenjenih iskalcih v državi na leto izdanih le okoli 100 dovoljenj za iskanje »zapuščenih in izgubljenih« premičnih spomenikov kulturne dediščine, vključno z arheološkimi. Združenja iskalcev, ki skušajo delovati v skladu z zakonom, pogosto v sodelovanju z arheologi, običajno nastopajo kot prostovoljci pri arheoloških raziskavah bojišč konfliktov 19. in 20. stoletja, posamezniki pa pri običajnih arheoloških izkopavanjih. Kljub temu ostaja število uporabnikov detektorjev kovin, ki delujejo legalno, marginalno, pri čemer je del problema tudi na strani sistema, ki priložnosti za iskanje ne more zagotoviti vsem, ki si želijo sodelovati pri izkopavanjih. Sistem poleg tega predvideva usposabljanje ter preverjanje usposobljenosti za pridobitev licence, kar je dodaten razlog za nezmožnost kadrovske podhranjenih institucij za izvedbo tečajev in svetovanje. Tudi če bi bilo to mogoče, se avtorji retorično sprašujejo, ali je bil sistem varstva dediščine vzpostavljen za zadovoljevanje ljubiteljskih iskalcev do mere, ki bi vsaj po številu izdanih dovoljenj znatno presegala strokovne arheološke raziskave, ali za ohranjanje dediščine za prihodnje generacije. Zaskrbljujoč je tudi trend odkritega rivalstva med »iskalci zakladov« in strokovno srenjo, ki je v skrajnih primerih preraslo v podcenjevanje arheološke skupnosti in dosežkov arheologije kot znanosti. Avtorji so prepričani, da morajo arheologi govoriti in delovati v prid arheologije in dediščine, namesto sprejemanja pogledov »detektorašev« oziroma »detektoristov«, ki z usmerjenostjo na predmete, iztrgane iz kontekstov, namene stroke dojemajo na ravni 19. stoletja. Na praktični ravni bi morali konfrontacijo in preprečevanje nelegalnega iskanja, plenjenja in trgovanja z nezakonito izkopanimi predmeti izvajati na več ravneh, prvenstveno pa z dviganjem družbene ozaveščenosti o pomenu kulturne dediščine kot osnove za preseganje indiferentnosti in pasivnosti širše javnosti, soočene z ilegalnimi izkopavanji ter lovom na arheološke in zgodovinske trofeje. Ključni so

jasno predstavljanje plenjenja ostalin in njihove preprodaje kot kriminalnega dejanja, njihovo sankcioniranje in objavlanje uspešnih zaključkov pregonov. Vzpostavljen sistem preprečevanja kaznivih dejanj v zvezi s kulturno dediščino, ki ga koordinira omenjena služba, vključuje usposabljanje policistov in podporo organom pregona, spremljanje spletnega trga in sodelovanje z upravljavci on-line avkcij (Makowska *et al.* 2016).

Sklep

Kljub začetnemu entuziazmu določenega dela zaposlenih v vpletenih institucijah in posameznikov na strani iskalcev se nelegalno odtujevanje predmetov z arheoloških najdišč pri nas nadaljuje z nezmanjšano in celo povečano intenzivnostjo, ki jo je v določeni meri okrepila tudi epidemija Covid-19 in z njo povezane omejitve javnega življenja. Veliko arheoloških najdb v nesporni lasti države je nezakonito prodanih na mednarodnem črnem trgu, v zadnjem času praviloma prek spletnih forumov in avkcij-skih portalov, nekateri posebej kakovostni predmeti tudi prek vodilnih dražbenih hiš, kjer so praviloma opremljeni s ponarejeno provenienco.

Drugo pereče vprašanje zadeva zakonsko uvrstitev vojaških ostalin prve in druge svetovne vojne med arheološke vire. Razširitev definicije arheoloških ostalin in iz nje izhajajoči varstveni režimi so že tako po uveljavitvi ZVKD-1 naleteli na ogorčen, do določene mere razumljiv, a nereflaktiran odpor skupnosti zbiralcev militarij, ki se radi predstavljajo kot varuhi vojaške dediščine. Dokazano pozitivni učinki ljubiteljskega iskanja in zbiranja ostalin vojn (mednje sodijo povečevanje prepoznavnosti

regije, zbirke in zasebni muzeji kot obogatitev turistične ponudbe krajev, kjer je ta pičla, ohranjanje dediščine v bližini krajev, od koder izhaja, ter tradicija zbiranja kot kulturni fenomen) so v današnjem času povsem nezdružljivi z nereguliranim, neavtoriziranim in nenadzorovanim odnašanjem vojnih ostalin.

Rezultati leta 2017 izvedene anonimne ankete med ljubiteljskimi iskalci in interpolacija kvantitativnih podatkov glede na – čeravno konceptno sporne – neetnografske analize te dejavnosti v drugih evropskih državah so dali precej razlogov za zaskrbljenost in vzpodbujajo k primernemu odzivu, tako na ravni izboljšanja posredovanja informacij o pozitivnih učinkih sodelovanja med iskalci in stroko ter njihovega vključevanja v raziskovalne projekte in programe varstva in promocije kulturne dediščine kot na ravni osveščanja javnosti o škodi, ki jo povzroča nezakonito plenjenje arheoloških najdišč (Gaspari 2018).

Na drugi strani že dlje trajajoča, pa zato nič manj nevzdržna situacija zahteva izboljšanje in nadgradnjo varstvenih režimov in ukrepov v sektorski regulativi (tudi v smislu prepovedi neavtorizirane posesti detektorja kovin na območju registriranih arheoloških najdišč izven naselij), pripravljenost na iz prakse izhajajoče prilagoditve izvedbenega akta za iskanje ostalin ter okrepitev mehanizmov pregona nelegalnih dejanj z ustreznimi dopolnitvami Kazenskega zakonika. Ponesrečeni zahtevki za repatriacijo nezakonito izkopanih arheoloških najdb opozarjajo na nujnost intenziviranja zakonitih ukrepov za preprečevanje plenjenja najdišč in preprodaje nelegalno izkopanih najdb, preden zapustijo nacionalno ozemlje.

Viri in literatura / Sources and references

- BARFORD, P. 2010, Archaeology, Collectors and Preservation: a Reply to David Gill. – *Papers from the Institute of Archaeology* 20, 16–23. <https://doi.org/10.5334/pia.335>.
- GASPARI, A. 2018, Ljubiteljska uporaba detektorjev kovin in njeno mesto v okviru varstva arheološke in zgodovinske dediščine. Poročilo z okrogle mize Slovenskega arheološkega društva. – *Arheo* 35, 83–88. <http://arheologija.splet.arnes.si/files/2018/01/Arheo-35-za-web.pdf>.
- DECKERS, P., A. DOBAT, N. FERGUSON, S. HEEREN, M. LEWIS, S. THOMAS 2018, The Complexities of Metal Detecting Policy and Practice: A Response to Samuel Hardy, 'Quantitative Analysis of Open-Source Data on Metal Detecting for Cultural Property' (Cogent Social Sciences 3, 2017). – *Open Archaeology* 2018/4, 322–333. <https://doi.org/10.1515/opar-2018-0019>.
- DOBAT, A. S., A. T. JENSEN, 2016, "Professional Amateurs". Metal Detecting and Metal Detectorists in Denmark. – *Open Archaeology* 2016; 2, 70–84. <https://doi.org/10.1515/opar-2016-0005>.
- HARDY, S. A. 2017, Quantitative Analysis of Open-Source Data on Metal Detecting for Cultural Property: Estimation of the Scale and Intensity of Metal Detecting and the Quantity of Metal-Detected Cultural Goods. – *Cogent Social Sciences* 3, 1298397. <https://doi.org/10.1080/23311886.2017.1298397>.
- ICOM 2005: *Icomov kodeks muzejske etike*. – Ljubljana, Društvo ICOM, Mednarodni muzejski svet, Slovenski odbor. http://www.icom-slovenia.si/fileadmin/user_upload/dokumenti/etichni_kodeks/etichni_kodeks.pdf.
- LUX, J. (ur.) 2022, *Uporaba iskalnikov kovin in arheologija. Praksa, etika in pravni vidik* (interni dokument). – Ljubljana, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.
- MAKOWSKA, A., A. ONISZCZUK, M. SABACIŃSKI 2016, Some Remarks on the Stormy Relationship Between the Detectorists and Archaeological Heritage in Poland. – *Open Archaeology* 2016/2, 171–181. <https://doi.org/10.1515/opar-2016-0013>.
- MEKVAD 1999, *Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije o varstvu arheološke dediščine (spremenjene)*, Uradni list RS, Mednarodne pogodbe, št. 7/99. <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO1957>.
- PIRKOVIČ, J. 2010, Zbirateljstvo arheoloških najdb in tako imenovana abolicija v novem Zakonu o varstvu kulturne dediščine. – *Varstvo spomenikov* 45, 255–266. http://www.eheritage.si/vs/VSC_045C_017_DNLWWBGIGIUQJXJDSMWJYIDRHQHWR.pdf.
- Pravilnik 2014: *Pravilnik o iskanju arheoloških ostalin in uporabi tehničnih sredstev za te namene*, Uradni list RS, št. 49/14. <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=PRAV12070>.
- SAWAGED, T. 1999, The Collecting Culture: An Exploration of the Collector Mentality and Archaeology's Response. – *Nebraska Anthropologist* 121, 80–88. <http://digitalcommons.unl.edu/nebanthro/121>.
- THOMAS, S., B. L. PITBLADO, 2020, The dangers of conflating responsible and responsive artefact stewardship with illicit and illegal collecting. – *Antiquity* 94/376, 1060–1067. <https://doi.org/10.15184/aqy.2019.201>.
- ZVKD 2008: *Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1)*, Uradni list RS, št. 16/08, 123/08, 8/11 – ORZVKD39, 90/12, 111/13, 32/16 in 21/18 – ZNOrg. <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO4144>.

Background Concepts and Design of National Regulation of Amateur Search for Archaeological Remains in the Light of the Complexity of European Policies and Practises on the Use of Metal Detectors

(Summary)

Despite the initial enthusiasm of some employees of the institutions involved and individuals on the part of metal detector users, the illegal removal of objects from archaeological sites in our country continues with undiminished and even increased intensity, which also received some impetus from the Covid 19 epidemic and the associated restrictions on public life. Many archaeological finds that are indisputably the property of the state are sold illegally on the international black market, recently mainly through online forums and auction portals, some particularly high-value pieces also through leading auction houses, where they are usually marked with a fake provenance.

Another pressing issue concerns the legal classification of military remains from World War I and World War II as archaeological resources. The expansion of the definition of archaeological remains and the resulting protective regulations met with fierce, in part understandable, but unreflective opposition from the community of militaria collectors who like to portray themselves as guardians of military heritage. The positive effects of amateur searching and collecting of war remains (including enhancement of the region, collections and private museums as enrichment of the tourist offer in places where there are hardly any, further preservation of the heritage near the places where it originated, and the tradition of collecting as a cultural phenomenon) are today completely incompatible with the unregulated, unauthorised and uncontrolled alienation of war remains.

The results of an anonymous survey conducted in 2017 among amateur searchers and the interpolation of quantitative data related to, albeit conceptually contested - netnographic analyzes of this activity in other European countries raised significant concerns and encourage an appropriate response, both at the level of improving the transmission of information on the positive effects of co-operation between metal detector users and professionals and their participation in research projects and programs for the protection and promotion of cultural heritage, and in raising public awareness of the damage caused by the illegal looting of archaeological sites.

On the other hand, the persistent and therefore no less untenable situation requires the improvement and upgrading of protective provisions and measures in sectoral regulation (including in the sense of prohibiting the unauthorised possession of metal detectors in the area of registered archaeological sites outside settlements), the willingness to make practical adjustments to the implementing documents for the avocational search for remains, and the strengthening of mechanisms for prosecuting illegal acts through appropriate amendments to the Criminal Code. Rejected requests for repatriation of illegally excavated archaeological objects point to the need to strengthen legal measures to prevent looting of sites and trafficking of illegally excavated finds before they leave state territory.
